

Examen HAVO 2022

kunst

beeldende vormgeving - dans - drama - muziek - algemeen

tijdvak 3

woensdag 6 juli

09.00 - 12.00 uur

Vergeet niet je op te zetten!

Klik op 'Start' om te beginnen.

Tijdens het examen kun je de volgende knoppen gebruiken:

ingesproken tekst

regelen van het volume

uitleg van het programma

ga een pagina terug of verder

ga naar het begin of het einde van het examen

Voor het openen van bronnen gebruik je de volgende knoppen:

afbeelding

geluidsfragment

tekst

filmfragment

filmfragment vergroten. Je kunt ook dubbelklikken op de film voor het vergroten.

filmfragment verkleinen. Je kunt ook dubbelklikken op de film voor het verkleinen.

Hiernaast kun je testen of het beeld en geluid goed functioneren.

Dit examen bestaat uit vier blokken met in totaal 32 vragen.
Voor dit examen zijn maximaal 68 punten te behalen.
Voor elke vraag staat hoeveel punten met een goed antwoord behaald kunnen worden.

Blok 1: Menselijke zwakheden in de opera
Blok 2: Entartete Kunst als zonde tegen het nazi-ideaal
Blok 3: De Zeven Hoofdzonden van Bertolt Brecht
Blok 4: Dans als last of dans als redding?

Bij het beantwoorden van de vragen maak je gebruik van de aangeboden bronnen. Tevens wordt een beroep gedaan op je eigen kennis.

Geef niet meer antwoorden (redenen, voorbeelden e.d.) dan er worden gevraagd. Als er bijvoorbeeld twee redenen worden gevraagd en je geeft meer dan twee redenen, worden alleen de eerste twee in de beoordeling meegeteld.

Blok 1 Menselijke zwakheden in de opera

Dit blok gaat over de ontwikkeling van de opera in Italië aan de hand van het werk *L'incoronazione di Poppea* van Claudio Monteverdi (1567-1643).

In de tweede helft van de zestiende eeuw kwam een groep intellectuelen en kunstenaars in Florence bij elkaar om inzichten in kunst en wetenschap uit te wisselen. De groep werd later bekend onder de naam Camerata Fiorentina. De leden verdiepten zich onder meer in de oorsprong van het muziektheater, waarbij ze het klassieke Griekse theater als uitgangspunt namen.

In de renaissance nam men de Griekse en Romeinse cultuur als voorbeeld.

(1p) Leg uit waarom men in de renaissance de Griekse en Romeinse cultuur als voorbeeld nam.

Een aantal dichters en musici binnen de Camerata onderzochten mogelijkheden om het theater van de oude Grieken opnieuw tot leven te brengen. Ze leerden dat in de Griekse cultuur de gehele tekst van de tragedie gezongen werd, en er dus sprake van monodie geweest moest zijn.

De componist Claudio Monteverdi paste de bevindingen van de Camerata toe in zijn eerste opera's, waarin hij uitsluitend monodie gebruikte, en de voorheen gangbare polyfonie achterwege liet.

- (2p) - Noem het verschil tussen monodie en polyfonie. Richt je antwoord op de zang.**
- **Geef daarna aan waarom monodie voor opera beter geschikt werd geacht dan polyfonie.**

Uit het onderzoek van de Camerata ontstond een nieuwe manier om drama en muziek samen te brengen. Deze nieuwe manier werd al gauw recitatief genoemd.

In 1642 ging Monteverdi's opera *L'incoronazione di Poppea* in Venetië in première. In filmfragment 1 hoor en zie je een deel uit het begin van de opera waarin de godin Fortuna (Lot) de godin Virtù (Deugd) bespot.

Je hoort een recitatief, waarbij de zangeres op een vertellende manier zingt.

(1p) Noem nog een kenmerk van een recitatief dat je hoort in filmfragment 1.

In tekst 1 lees je over de opera *L'incoronazione di Poppea*.

In filmfragment 2 hoor je een deel van de dialoog tussen Nero (in blauw gewaad) en Seneca (in zwart gewaad). Nero kondigt aan dat hij Ottavia zal verstoten om met Poppea te kunnen trouwen. Seneca stelt dat Nero's handelswijze onwettig is en waarschuwt hem voor de gevolgen.

De karakters van Nero en Seneca worden in het fragment verklankt door de muzikale vormgeving.

- (4p) - Geef twee voorbeelden van de muzikale vormgeving in filmfragment 2 die het karakter van NERO verklanken, en**
- geef per voorbeeld aan welke karaktereigenschap hieruit blijkt.
- Geef twee voorbeelden van de muzikale vormgeving in filmfragment 2 die het karakter van SENECA verklanken, en**
- geef per voorbeeld aan welke karaktereigenschap hieruit blijkt.

Venetië was eeuwenlang een republiek. De activiteit van kooplui en ondernemers in de stad leidde tot een cultuur van vrijzinnigheid en een kunstaanbod dat voor een breed publiek met diverse achtergronden toegankelijk was. In tegenstelling tot in steden als Florence en Rome konden in Venetië ook gewone burgers naar de opera, omdat er commerciële operatheaters geopend waren. Voor een dergelijke omgeving is ook *L'incoronazione di Poppea* gemaakt.

De wijze waarop machthebbers zoals Nero worden neergezet in *L'incoronazione di Poppea* is te verklaren tegen deze achtergrond. Voor een hof was een dergelijke opvoering niet mogelijk geweest.

(1p) Leg aan de hand van tekst 1 uit waarom een opvoering van *L'incoronazione di Poppea* voor een hof niet mogelijk was geweest.

Na *L'incoronazione di Poppea* werden opera's met alledaagse, herkenbare elementen steeds gangbaarder in de Venetiaanse opera. Ook deze ontwikkeling hield verband met de commerciële opzet van de Venetiaanse theaters die gericht was op een breed publiek.

(1p) Leg uit waarom de commerciële opzet van de Venetiaanse theaters leidde tot meer alledaagse, herkenbare elementen in de opera.

In 2014 maakte de Congolese zanger Serge Kakudji samen met de Belgische regisseur Alain Platel de voorstelling *Coup Fatal*. In deze voorstelling wordt een verbinding gemaakt tussen Europese barokmuziek en Afrikaanse populaire muziek en dans.

In geluidsfragment 1 hoor je *Barbaro Traditor*, een lied uit een barokopera van de Italiaanse componist Antonio Vivaldi (1678-1741). In geluidsfragment 2 hoor je het nummer *Barbaro* uit *Coup Fatal* dat een bewerking hiervan is. In beide uitvoeringen zingt Kakudji de solopartij.

- (2p) - Noem een muzikale overeenkomst tussen geluidsfragment 1 en geluidsfragment 2.**
- Geef daarna aan op welke manier de INSTRUMENTATIE van de bewerking (geluidsfragment 2) verschilt van het origineel (geluidsfragment 1).

In filmfragment 3 zie je een deel van de uitvoering van *Barbaro* in *Coup Fatal*. De scène draait voornamelijk om Kakudji en drie medespelers - twee aan weerszijden van Kakudji en een derde die later naar voren komt. De drie reageren met spel op de operazang van Kakudji.

Uit het spel van de drie medespelers is af te leiden dat ze hun eigen traditie willen behouden.

(3p) - Beschrijf een voorbeeld van het spel van de drie medespelers waaruit blijkt dat zij hun eigen traditie willen behouden.

Uit het spel van de drie medespelers is ook af te leiden dat ze Kakudji en 'zijn' opera omarmen. Zo vullen de spelers de zang van Kakudji aan met hun eigen zangpartij en nemen ze het origineel over in hun eigen zangpartij.

- Beschrijf nog twee verschillende voorbeelden van het spel van de drie medespelers waaruit blijkt dat zij de operazang van Kakudji omarmen.

Blok 2 Entartete Kunst als zonde tegen het nazi-ideaal

Dit blok gaat over de positie van moderne beeldende kunst in Duitsland aan het begin van de twintigste eeuw en over de nazi-tentoonstelling *Entartete Kunst* (Ontaarde kunst) in 1937.

1

2

Op afbeelding 1 zie je de voorpagina van het Duitse kunst- en cultuurtijdschrift *Der Sturm* (De storm) uit 1911. Het kunstwerk dat erop afgedrukt staat, is een houtsnede met de titel *Tänzerinnen* (Danseressen) van de Duitse kunstenaar Ernst Ludwig Kirchner.

Kirchner was met name geïnteresseerd in dansvoorstellingen in het variëte, zoals blijkt uit afbeelding 2. Zijn werk wordt gezien als expressionistisch. De houtsnede op afbeelding 2 is hier een voorbeeld van.

- (4p) - Beschrijf een aspect van de voorstelling op afbeelding 2 dat kenmerkend is voor het expressionisme.**
- **Beschrijf drie aspecten van de vormgeving op afbeelding 2 die kenmerkend zijn voor het expressionisme.**

Het tijdschrift *Der Sturm* was opgericht door de Duitse schrijver, componist en kunstcriticus Herwarth Walden (1879-1941). Met dit tijdschrift droeg Walden bij aan het succes van avant-gardistische kunstenaars zoals Kirchner.

(2p) Noem twee manieren waarop zo'n tijdschrift kon bijdragen aan het succes van avant-gardistische kunstenaars zoals Kirchner.

Walden bracht op verschillende manieren het werk van avant-gardistische kunstenaars onder de aandacht. Zo verkocht hij tijdens de tentoonstelling *Eerste Duitse Herfstsalon* in 1913 Ansichtkaarten met reproducties van de kunstwerken die in de tentoonstelling te zien waren (afbeelding 3).

Na een aantal slechte recensies over de tentoonstelling deelde Walden een pamflet uit op straat waarin hij citaten uit deze recensies op de voorkant van het pamflet drukte (afbeelding 4).

De Ansichtkaarten zorgden op een andere manier voor publiciteit dan de pamfletten.

(2p) - Geef aan op welke manier de Ansichtkaarten voor publiciteit zorgden.

- Geef aan op welke manier de teksten op het pamflet op afbeelding 4 voor publiciteit zorgden.

In 1933 kwam de nationaalsocialistische partij van Adolf Hitler aan de macht in Duitsland. De nazi's waren fel gekant tegen de moderne kunst, wat grote gevolgen had voor moderne kunstenaars in Duitsland. Hierover lees je in tekst 1.

Op afbeelding 5 en 6 zie je foto's van de tentoonstelling *Entartete Kunst*. Op de tentoonstelling werden als ontaard bestempelde kunstwerken geëxposeerd. Ook waren er in de meeste zalen teksten op de muren geschreven, zoals 'Duitse boeren - door de ogen van Joden'.

Met het plaatsen van de teksten wilden de nazi's het publiek overtuigen van de noodzaak om moderne kunst te verbieden.

- (3p) - Beschrijf een manier waarop de inhoud van de muurtekst op AFBEELDING 5 het publiek moest overtuigen van de noodzaak om moderne kunst te verbieden.**
- Beschrijf een manier waarop de inhoud van de muurtekst op AFBEELDING 6 het publiek moest overtuigen van de noodzaak om moderne kunst te verbieden.
 - Beschrijf een manier waarop de VORMGEVING van de muurtekst op afbeelding 5 en/of 6 het publiek moest overtuigen van de noodzaak om moderne kunst te verbieden.

Op afbeelding 7 zie je een schilderij van de Duitse schilder Emil Nolde dat op de tentoonstelling *Entartete Kunst* te zien was. Op afbeelding 8 zie je een detail. Op afbeelding 6 zie je het werk tentoongesteld, rechtsboven op de foto.

Er bleek vooraf discussie te zijn of het werk van Nolde wel of niet als ontaard bestempeld moest worden. In tekst 2 lees je over deze discussie. Hoewel zijn werk als ontaard werd bestempeld, waren er ook argumenten die dit tegenspraken.

- (4p) - Geef aan de hand van tekst 2 een argument TEGEN het bestempelen van Noldes werk als ontaard.**
- Geef aan de hand van het schilderij op afbeelding 7 en/of 8 een argument TEGEN het bestempelen van Noldes werk als ontaard.
 - Geef daarna aan de hand van tekst 2 een argument VOOR het bestempelen van Noldes werk als ontaard.
 - Geef tenslotte aan de hand van het schilderij op afbeelding 7 en/of 8 een argument VOOR het bestempelen van Noldes werk als ontaard.

Op afbeelding 9 zie je een ander gedeelte van de *Entartete Kunst*-tentoonstelling (1937) waar het werk van dada-kunstenaars werd geëxposeerd. Op de muur staan teksten van dada-kunstenaars zoals *Neem Dada serieus, het loont de moeite!* (Citaat van George Grosz, dada-kunstenaar). De organisatoren van de tentoonstelling hebben die teksten op de muren geschreven.

Op afbeelding 10 zie je een tentoonstelling van Duitse dada-kunstenaars in Berlijn die zichzelf inrichtten in 1920. Tekst 3 gaat over dada.

Hoewel de nazi's met de tentoonstelling het werk van de dada-kunstenaars tot schande wilden maken, zou je de vorm van tentoonstellen op afbeelding 9 ook kunnen opvatten als een ode aan dada.

- (2p) - Geef een argument waarom je de vorm van tentoonstellen op afbeelding 9 zou kunnen opvatten als een ode aan dada.**
- Geef een argument waarom je de muurteksten op afbeelding 9 zou kunnen opvatten als een ode aan dada.

Diverse 'ontaaarde' kunstobjecten werden na de *Entartete Kunst*-tentoonstelling vernietigd of in het buitenland verkocht. Een van de personen die van de nazi's de opdracht had gekregen om deze werken in het buitenland te verkopen was Hildebrand Gurlitt (1895-1956), een voormalig (Joodse) museumdirecteur die eerder een voorvechter was van avant-gardistische kunst. De nazi's hadden Gurlitt nodig om de kunst te taxeren, zodat ze het hoogst mogelijke bedrag voor de kunst konden krijgen.

In 2012 werd er in het appartement van de zoon van Hildebrand Gurlitt een grote collectie moderne kunst gevonden, die Hildebrand in de jaren dertig had achtergehouden. De collectie bestaat uit werken van diverse bekende kunstenaars, en de waarde wordt geschat op zo'n 200 miljoen euro. Nadat de zoon van Gurlitt in 2014 overleed, bleek hij de collectie te hebben nagelaten aan het Kunstmuseum in Bern, Zwitserland.

Dit museum heeft lange tijd gearzeld om de collectie aan te nemen.

(2p) Geef twee bezwaren die een museum zou kunnen hebben tegen het aannemen van deze collectie.

Vooraf in totalitaire regimes wordt er bepaald welke kunst wel en welke kunst niet getoond mag worden aan het publiek. Toch wordt er ook in de hedendaagse massacultuur, waarin mensen via social media makkelijk blootgesteld worden aan allerlei soorten beelden, geregeld een vorm van censuur uitgeoefend.

Zo voert Facebook censuur uit op bepaalde (naakt)beelden die leden willen plaatsen. Voor sommige musea heeft dit beleid echter negatieve gevolgen. Toerisme Vlaanderen maakte hierover een ludiek/grappig filmpje (filmfragment 1) in 2018 waarin je ziet hoe mensen met een socialmedia-account uit de museumzalen worden geweerd.

- (2p) - Leg uit waarom in filmfragment 1 alleen mensen met een socialmedia-account uit de museumzalen worden geweerd.**
- **Beschrijf daarna een negatief gevolg dat musea ondervinden door het censuurbeleid van social-mediaplatforms zoals Facebook.**

Blok 3 De Zeven Hoofdzonden van Bertolt Brecht

Dit blok gaat over *De Zeven Hoofdzonden* (*Die Sieben Todsünden*), een gezongen ballet van Bertolt Brecht (1898-1956) en Kurt Weill (1900-1950).

De Duitse schrijver en toneelregisseur Bertolt Brecht was vanwege het opkomende nazisme in 1933 gevlucht uit Duitsland. Hij kwam terecht in Parijs waar hij de Engelse miljonair Edward James leerde kennen. In opdracht van onder anderen James, maakten Brecht en componist Kurt Weill in 1933 het stuk *De Zeven Hoofdzonden* (*Die Sieben Todsünden*) dat in Parijs in première ging. James, die al bekend stond als mecenas van surrealistische kunst, financierde de productie.

Het was voor Brecht voordelig om in opdracht te werken, omdat hij dan verzekerd was van inkomsten. Het werken in opdracht kan echter ook nadelen hebben.

(1p) Beschrijf een nadeel voor kunstenaars om in opdracht te werken.

In geluidsfragment 1 hoor je de proloog van het stuk *De Zeven Hoofdzonden*, gezongen door Lotte Lenya, die het hoofdpersonage Anna speelt in de oorspronkelijke versie uit 1933.

Weill combineerde elementen uit de klassieke, symfonische muziek met de amusementsmuziek.

(1p) Noem één element uit de amusementsmuziek en één element uit de klassieke, symfonische muziek die gecombineerd worden in geluidsfragment 1.

In tekst 1 lees je een samenvatting van het stuk *De Zeven Hoofdzonden*. Afbeelding 1 en filmfragment 1 tonen de proloog, uitgevoerd door The Central City Opera in 2011. Je ziet Anna 1 (de zangeres) en Anna 2 (de danseres) beiden rechtsvoor op het podium staan.

In deze proloog zijn de Anna's vertrokken naar zeven verschillende steden. Anna 1 zingt over deze reis. De theatervormgeving verwijst naar de plaats van waaruit de Anna's vertrokken zijn, en naar het liften/reizen van de Anna's.

- (2p) - Geef aan hoe het decor in filmfragment 1 verwijst naar de plaats van waaruit de Anna's vertrokken zijn.**
- **Noem een ander aspect van de theatervormgeving en geef aan hoe uit dit aspect blijkt dat de Anna's aan het liften/reizen zijn.**

In elke stad die Anna bezoekt, moet zij een van de zeven hoofdzonden begaan. In filmfragment 2 bevindt Anna zich in Boston, waar de kapitalistische 'deugd' lust centraal staat.

- (3p) - Geef aan hoe de kapitalistische 'deugd' lust blijkt uit de tekst in filmfragment 2.**
- Beschrijf daarna twee fysieke handelingen van Anna 2 die de 'deugd' lust ondersteunen.

In filmfragment 3 zie je hoe de ene scène overgaat in de andere scène. Tijdens deze overgang kleden de zangers zich om op het podium, zodat zij in de volgende scène een andere rol kunnen aannemen. Dit is een vervreemdingstechniek waarmee The Central City Opera trouw blijft aan het gedachtegoed van Brecht.

- (2p) - Geef aan wat het effect van vervreemding is op het publiek.**
- Geef daarna aan wat Brecht met de vervreemdingstechniek in zijn stukken wilde bereiken.

In filmfragment 4 legt Anna 1 aan het publiek uit, dat haar personage is opgesplitst. Waarschijnlijk had Brecht hiervoor een inhoudelijke reden. Ook in enkele van zijn eerdere stukken maakte Brecht op inhoudelijke gronden de keuze om een personage op te splitsen en door twee acteurs te laten spelen.

- (3p) - Geef een inhoudelijke reden voor een toneelschrijver om een personage door twee acteurs te laten spelen.**
- Geef daarna aan hoe de tegenstelling tussen de beide Anna's blijkt uit de tekst in filmfragment 4.
 - Geef tenslotte aan hoe je de tegenstelling tussen de beide Anna's terugziet in filmfragment 4.

De Zeven Hoofdzonden is een maatschappijkritisch stuk.

(1p) Geef aan welke maatschappijkritiek Brecht met dit stuk wilde geven.

Filmfragment 5 toont een Engelstalige uitvoering van *De Zeven Hoofdzonden* door de Amerikaanse zangeres Storm Large (geboren 1969) uit 2016. Zij vertolkt in haar eentje beide Anna's en schakelt dus voortdurend.

In het fragment geeft Anna 1 zowel verbaal als non-verbaal commentaar op de naïviteit van Anna 2 die niet schijnt te begrijpen wat er van haar verwacht wordt in het soort cabaret waar zij werkt.

- (4p) - Geef aan wat er volgens Anna 1 in het 'cabaret' van (de naïeve) Anna 2 verwacht zal worden.**
- **Beschrijf daarna drie aspecten van Larges spel waaruit je deze verwachting kunt opmaken.**

Storm Large was een deelnemer aan het Amerikaanse talentenprogramma *Rockstar Supernova*, waarin ze tweede werd. In filmfragment 6 zie je een gedeelte van haar optreden in dit programma. Na haar deelname is Large als zangeres internationaal bekend geworden.

De keuze voor Large als vertolker van Anna past bij de visie van Brecht op de maatschappij.

(1p) Geef aan waarom de keuze voor Storm Large als vertolker van Anna past bij de visie van Brecht.

Blok 4 Dans als last of dans als redding?

Dit blok gaat over de dansstijl krump en over de Oekraïense danser Polunin (geboren in 1989).

In de tweede helft van de twintigste eeuw ontstonden steeds meer subculturen. In filmfragment 1 zie je een optreden van krumpers.

Je kan krump een subcultuur noemen.

(1p) Geef aan de hand van filmfragment 1 aan waarom je krump een subcultuur kan noemen. Laat de dansstijl buiten beschouwing.

In filmfragment 2 zie je een deel uit de documentaire *Rize* van de Amerikaanse fotograaf en regisseur David LaChapelle (geboren in 1963). In *Rize* volg je de opkomst en achtergronden van krump. In tekst 1 lees je over krump.

Krump is ontstaan als alternatief voor het bendegegeweld in de achterbuurten van Los Angeles. Zo lijken bewegingen als het stampen en het naar voren brengen van de borst agressief.

- (4p) - Beschrijf nog drie bewegingen in filmfragment 2 die agressief lijken.**
- **Beschrijf daarna hoe uit de dans blijkt dat er behalve voor agressie ook ruimte is voor verbinding.**

In filmfragment 2 zie je behalve krump ook traditionele Afrikaanse dans. Krumpers vertellen in de documentaire *Rize* dat krump gebaseerd is op deze traditionele dansen. LaChapelle versterkt dit gegeven door de beelden van krump te combineren met beelden van Afrikaanse dans.

Afrikaanse dans is expressief, energiek en geaard, en is daardoor een goede inspiratiebron voor de krumpers. Er zijn echter ook andere redenen waarom het verwijzen naar de Afrikaanse cultuur voor krumpers een symbolische waarde heeft.

(1p) Geef een reden waarom het verwijzen naar de Afrikaanse cultuur voor krumpers een symbolische waarde heeft.

Krump is inmiddels van een dans uit de achterbuurten van Los Angeles doorgedrongen tot dansscholen over de hele wereld. Ook in Nederland kan krump beoefend worden als dansstijl binnen de hiphop. De meningen over het wel of niet aanbieden van lessen in krump op een Nederlandse dansschool verschillen.

- (2p) - Geef een argument waarom een Nederlandse dansschool WEL lessen in krump zou aanbieden.**
- Geef een argument waarom een Nederlandse dansschool GEEN lessen in krump zou aanbieden.
- Laat het commerciële belang buiten beschouwing.**

Op afbeelding 1 en 2 zie je foto's van David LaChapelle uit de series 'New World' en 'Earth laughs in flowers'. In deze series reflecteert LaChapelle op zijn oeuvre en op de huidige maatschappij vol materialisme, roem, glitter en glamour. Op afbeelding 1 zie je de Oekraïense danser Sergei Polunin, afbeelding 2 toont een bloemstillevens.

LaChapelle kan gezien worden als een postmoderne kunstenaar: in zijn werk zijn verschillende postmoderne kenmerken te herkennen.

- (2p) - Beschrijf hoe het postmoderne kenmerk 'clichés en (stijl)citaten' blijkt uit de voorstelling op AFBEELDING 1.**
- Beschrijf hoe het postmoderne kenmerk 'clichés en (stijl)citaten' blijkt uit de voorstelling op AFBEELDING 2.

In filmfragment 3 zie je een gedeelte uit de videoclip *Take me to church* uit 2016, die LaChapelle in opdracht van danser Sergei Polunin maakte. In tekst 3 lees je meer over Polunins achtergrond. Met de videoclip wilde Polunin afscheid nemen van de balletwereld. Zijn bewegingen verbeelden de pijn van dit afscheid.

(2p) Beschrijf twee dansbewegingen in filmfragment 3 die de pijn van dit afscheid verbeelden.

4

3

In filmfragment 4 zie je gedeeltes uit de documentaire *Danser op Lowlands* (2018). Polunin wordt hier gevolgd voorafgaand aan en tijdens een optreden op het Nederlandse popfestival Lowlands.

Je zou kunnen zeggen dat Polunin er met dit optreden in geslaagd is om hoge en lage cultuur te laten versmelten.

(2p) Geef twee argumenten waarom Polunin er met dit optreden in geslaagd is om hoge en lage cultuur te laten versmelten.

Dit was de laatste vraag van het examen.

Klik op of als je de vragen nog eens wilt langslopen.

Klik op de knop 'stoppen' als je klaar bent.

Bronvermelding

De in dit examen gebruikte bronnen zijn vermeld in het examen zelf en/of in het correctievoorschrift, dat na afloop van het examen wordt gepubliceerd.

Einde